

Ressenya del llibre d' Eduard Masjuan (2000): La ecología humana en el anarquismo ibérico, Icaria & Antrazyt, Capellades, per Jordi Catalan.

Fins a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta dominà al nostre país una creença cega en les virtuts del progrés i del creixement il·limitat. El marxisme-leninisme, imperant en organitzacions d'esquerra i entre destacats personatges de les èlits universitàries (avui molts d'ells descaradament ultraliberals), creia que el socialisme s'imposaria automàticament degut a que el desenvolupament de les forces productives (el que els economistes anomenem creixement) deixaria obsoletes les relacions de producció capitalistes. També dintre de l'esquerra menys dogmàtica l'optimisme tecnològic absolut era ben palès. Cal recordar, per exemple, el cas del pol·lèmic líder de partit, ex president del Parlament de Catalunya, que va dir: "nuclears sí, però catalanes".

Avui hi ha una consciència bastant difosa entre els partidaris de limitar els excessos de l'economia capitalista, que no totes les tecnologies són vàlides i que cal avançar cap al desenvolupament sostenible, és a dir, aquell que sigui respectuós amb els recursos naturals del planeta, limitats i esgotables. L'aportació d'aquest llibre d'Eduard Masjuan és haver recollit un conjunt d'evidències (fruit d'un treball toçut i rebel que va veure primer la llum com a tesi doctoral a la UAB dintre del programa de doctorat en història econòmica) que permeten defensar confortablement la tesi que existí una concepció ecologista "avant la lettre" (és a dir, abans d'emprar-se els termes ecologia o ecologista) en el moviment majoritari del proletariat català fins a 1937. Acompanyant Masjuan en la lectura del llibre, restem convençuts que dintre l'anarquisme ibèric, units a l'idealisme utòpic que propugnava el comunisme llibertari o a l'acció anarcosindicalista, hi van haver un conjunt d'anàlisis i propostes proto-ecologistes, de major potencial de millora de la qualitat de vida dels pobres de la terra que les dels defensors de la dictadura del proletariat, responsables de catàstrofes com Txernòbil que acabaren donant la raó a qui pensava que el comunisme soviètic fou la via més llarga i sagnant de transició cap al capitalisme.

El primer dels eixos que articula el treball comentat de Masjuan són les propostes d'urbanisme alternatiu, seguint el corriol que l'autor va començar a desboscar en el seu anterior llibre, Urbanismo y ecología en Cataluña. Lla nova tongada retroba pensadors anarquistes com Albert Carsí o Alfonso Martínez Rizo, que feren seves les propostes de ciutat orgànica o ciutat jardí, concebides a l'Anglaterra finisecular per gent com Ebenezer Howard, Raymond Unwin i Patrick Geddes, inspirades pels pre-rafaelites com John Ruskin o William Morris i introduïdes a Catalunya per Cebrià de Montoliu. Aquesta alternativa urbanística s'oposava al creixement il·limitat de les conurbacions, propugnant la reserva d'espais de camps i boscos entre els nuclis urbans per millorar la salut i la higiene. Per a aconseguir-ho exigia la implantació de la propietat comunal de la terra. Les ciutats orgàniques en lloc d'extendre's en línia recta tindrien forma circular i el seu creixement estaria limitat pels camps i boscos circumdants.

Els anarquistes, segons Masjuan, coincidiren amb els modernistes més que amb els noucentistes. Consideraren millor el projecte d'Eixample d'Antoni Rovira i Trias que el vencedor d'Ildefons Cerdà perquè el traçat del primer era radial, limitat, deixava espais lliures de desconnexió amb els municipis colindants i apostava per un traçat ferroviari de circunvalació.

El moviment llibertari s'oposà a l'annexió dels antics municipis independents com Gràcia, Sants o Sant Martí de Provençals, els quals amb el pretext de les millores urbanes i de serveis pretenien l'absorció per l'Ajuntament de Barcelona amb objecte d'extendre els nivells de la contribució de consums (més cars en el Cap i Casal) al conjunt de l'àrea limítrofe. Des de La Tramontana, revista escrita en català ja ben abans de 1900, s'expressaren les veus crítiques al projecte agregacionista de l'alcalde Rius i Taulet (impulsor de l'Exposició Universal de 1888). L'oposició a l'annexió de 1897 fou

finalment migrada, doncs prop de 400 persones, majoritàriament anarquistes, es trobaven tancades al castell de Montjuïc.

Segons ens explica apassionadament Masjuan, a principis de segle XX, mentre s'havia anat produint una vertiginosa urbanització de l'Eixample, Barcelona registrava una elevada contaminació del subsol per falta de clavegueres en condicions que evitessin filtracions. La disponibilitat d'aigua era també insuficient per a la dimensió de la població. Tot això, contribuïa a una taxa de mortalitat superior a la d'altres grans ciutats europees. Segons algunes de les fonts rescatades per l'autor, cap a 1911-12 Barcelona va ésser la segona capital del món en defuncions anuals per tifus, només superada per Pittsburgh (la capital americana de l'acer). L'epidèmia estava estretament relacionada amb la contaminació de l'aigua per al consum humà pel bacil de Eberth. El problema podia ésser fàcilment evitat amb la millora de la xarxa de clavegueres i l'eliminació de pous negres en les zones on es concentrava la població obrera (aquells municipis annexionats que poc s'havien beneficiat de la seva absorció pel Cap i Casal).

En la mateixa època la Societat Cívica per la Ciutat Jardí va calcular que la superfície de parcs i jardins de Barcelona no arribava al 3% del territori urbanitzat mentre que a Londres era un 15% o a Berlín un 10%.

Si el problema de l'abastament d'aigua i el clavegueram milloraven a llarg termini, el de la densitat i falta d'espais verds no va deixar d'empitjorar fins a final del franquisme, quan s'apuntava que la densitat de població a Barcelona només era superada per Calcuta. La lluita per les zones verdes va tornar a mobilitzar la societat catalana dels setanta per mitjà d'organismes assemblearis com foren les primeres associacions de veïns. Sense aquella lluita, avui no es conservarien les poques àrees que s'acondicionaren durant la democràcia. Però les zones verdes i les densitats han desaparegut sospitosament del debat ciutadà actual.

Cap a 1908 l'ajuntament va adquirir, per primera vegada part del Tibidabo. En aquell moment es van donar iniciatives de prohoms conservacionistes del catalanisme com Josep Rogent que pretenien adquirir grans quantitats de massa forestal amb voluntat de preservació, creant un gran parc des de Les Roquetes fins Sant Pere Màrtir. Aquesta política favorable a limitar el creixement urbanístic es va abandonar, segons Masjuan, enmig de l'eufòria econòmica derivada de la Primera Guerra Mundial.

La Societat de Construcció Cívica Ciutat Jardí fundada a Barcelona el 1912 a iniciativa de Montoliu, comptà en la seva junta de gestió prohoms catalanistes como Domènec i Montaner, Puig i Cadafalc o Jeroni Martorell. A més de proposar la reseva de terreny verd a les Corts (al voltant de la Maternitat), plantejar-se el problema de la portada i depuració d'aigua o proposar la descentralització dels pobles agregats a l'urbs, la Societat propugnà la conservació de les reserves naturals de Collserola, Montseny, Vall de Ribes i la Serra de Miramar a Mallorca. Montoliu també impulsaria el georgisme (impost únic sobre la terra) i la crítica del taylorisme.

Els interessos dels propietaris de la terra (els Güell, Ferrer Güell, Garí o Sentmenat) per urbanitzar les falde de les muntanyes portaren a la desvirtuació del terme ciutat jardí per a promoure la construcció de zones residencials de luxe com Pedralbes a Barcelona o Terramar a Sitges. A la Trinitat s'utilitzà un projecte també designat com a ciutat jardí Silvate (membre de la Societat Cívica) per a urbanitzar el que llavors havia estat un parc natural que s'extenia des de Sant Andreu fins a Collserola.

El suport actiu d'alguns dels membres de la Societat Cívica a la pròpia urbanització desvirtuadora de l'esperit inicial de la societat, comportà l'abandonament de la mateixa del seu secretari, Montoliu el 1919. S'autoexilià cap els Estats Units, on impulsaria la ciutat orgànica de Fairhope i moriria el 1923.

El cas és il·lustratiu de com els interessos immobiliaris en una conjuntura de forta expansió com la Primera Guerra Mundial van aconseguir capgirar les propostes de controlar l'expansió urbanística, infectar una institució originàriament crítica com la Societat Cívica i fins i tot pervertir la utilització d'un concepte revolucionari com el de ciutat jardí. Segurament ens venen a tots al cap processos similars durant èpoques d'expansió vertiginosa com la desencadenada pels Jocs Olímpics de 1992 o la de preparació del "Forum de les Cultures 2004".

Abans de 1937 destacats anarquistes, com l'urbanista Martínez Rizo o el geòleg Carsí, recolliren la flama deixada per Montoliu i s'oposaren al que fou la via dominant de planificació urbanística de l'època republicana, concretada en la proposta del GATCPAC, després rebatejada com a Pla Macià, que preveia la creació de vies ràpides de circulació i autopistes tan a l'interior com a l'exterior de la ciutat, i el "Regional Planning" de Rubió i Tudurí, qui d'antic defensor de la ciutat jardí passà a propiciar la urbanització continua des del Barcelonès fins al Vallés (deixant Collserola com a illa), és a dir, l'àrea metropolitana que coneixem avui. Marxistes com Nin i republicans com Ayguadé Miró donaren també suport al creixement vertical de la ciutat en grans blocs.

La lluita per posar fre a la urbanització il·limitada i vertical, la destrucció d'espais verds i l'avenç constant de l'automòbil en la ciutat, la perderen tots els proto-ecologistes, fossin anarquistes o no. La Barcelona franquista i especialment porciolista, impulsà l'especulació desfrenada. Aquesta es va aturar gràcies a les mobilitzacions de finals del franquisme i la transició. Però en els últims quinze anys tornem a veure un impuls de l'especulació des de l'administració municipal amb projectes com la requalificació del Camp de l'Espanyol, edificacions dintre el mar (Maregmanum i Port Vell), noves vies ràpides (Túnel del Tibidabo i d'Horta) i la darrera generació de gratacels que comença a menjar-se l'horitzó del mar. El final de la primera història que ens narra Masjuan no és feliç, per sí que ens ensenya que existiren propostes de ciutat alternatives a les defensades tan pels propietaris de la terra com pels tecnòcrates inspirats per Le Corbusier.

La segona història és més optimista. Masjuan ens presenta el protagonisme anarquista en la difusió a la península i a l'Amèrica llatina del neomalthusianisme. Aquest moviment rebria el nom del pastor i economista britànic, Robert Malthus, qui, a finals del XVIII, va emfatitzar que la població humana creixia més depressa que la d'aliments i, en conseqüència, va predir una situació crítica per la humanitat. A finals del XIX, es van conèixer com a neomalthusians els partidaris del control conscient de la natalitat. El 1900 s'intentà preparar a París el Primer Congrés Neomalthusà Internacional, que finalment fou prohibit, doncs alguns estats i l'església catòlica eren partidaris acèrrims del creixement de la població. Algunes de les sessions clandestines del congrés es van dur a terme a la casa de París del pedagog català Francesc Ferrer i Guàrdia.

Quan el 1896 es constituí la Lliga neomalthusiana francesa, rebé ja el suport del periòdic anarquista El Corsario de la Corunya. El 1904 es va fundar a Barcelona la Secció Espanyola de la Lliga Universal de la Regeneració Humana, principal agrupació de neomalthusians de la península. Els anarquistes catalans Lluís Bulfi, Anselm Lorenzo i Mateu Morral jugaren un paper destacat en la difusió de les idees neomalthusianes (molt influenciats pel francès Paul Robin). El primer entenien per neomalthusianisme la limitació raonada i voluntària de la procreació i el considerava un instrument en mans del proletariat per a evitar una menor concurrència a la baixa dels salaris. Bulfi fou director de la publicació senyera Salud y fuerza. Lorenzo traduïu Robin. Morral, home d'acció, s'encarregava de distribuir a Barcelona els cons preservatius arribats de França.

Cap a 1905 la Lliga espanyola tenia 31 seccions en centres obrers majoritàriament a Catalunya, País Valencià i Andalusia, per també a Euskadi, Astúries, Galícia, Múrcia i Canàries. Amb la publicació es distribuïen els cons preservatius francesos. El llibre de Bulfi, Huelga de vientres (Medios prácticos de evitar las familias numerosas), esdevingué un best seller de l'època (potser 240.000 exemplars venuts a Espanya fins 1939!). Alguns neomalthusians francesos com Tarbouriech defensaren que en les regions superpoblades

de Rússia, Xina i Índia, les condicions de vida eren de sobreexplotació dels treballadors i, fins i tot, era habitual el tràfec de dones per als burdells.

L'oposició al malthusianisme per part de l'església catòlica fou fèrria. A Barcelona el cardenal Casañas impulsà la creació del Comité de Defensa Social (1905), que a més de lluitar contra les idees anarquistes i neomalthusianes, mantingué campanyes contra els contraceptius i els intents de legalitzar el matrimoni civil i el divorci. El 1908 creà premis per a les famílies nombroses.

La lliga neomalthusiana espanyola obrí el 1906 el que es pot considerar el primer centre de planificació familiar a la península. La consulta i la publicació Salud y Fuerza (que donava accés als anticonceptius) van difondre els preservatius, obturadors uterins, xeringues per injeccions vaginals, esponjes de seguretat, pesaris i especulums. El govern civil va prohibir la venda d'aquests articles el 1908, de manera que l'única forma d'adquirir-los era a través de la revista. Bulfi per no poder pagar multa governativa va acabar a la presó, la publicació fou temporalment suspesa i es clausurà la que havia estat la segona clínica d'Europa d'assessorament de com evitar embarços no desitjats. Salud y Fuerza, a més, va denunciar casos com el de tràfec de nens espanyols de les regions cantàbriques cap a les fàbriques de vidre de Saint Denis a França.

Masjuan prova que malgrat la repressió, les idees neomalthusianes dels treballadors ibèrics es van estendre per mitjà de les onades migratòries als principals centres fabrils d'Amèrica del Sud i dels Estats Units i influïren decisivament a Portugal i Itàlia.

Als pioners com Bulfi i Salud y Fuerza seguiren altres anarquistes difusors de la procreació conscient com Vicente García (que destacà com la Xina hiperpoblada tenia condicions de vida més miserables que Europa) o el metge Isaac Puente (des de Maetz, Alaba) i noves plataformes com la revista Generación Consciente d'Alcoi, la Revista Blanca de Cerdanyola o la renovada Estudios. Els anarquistes de Generación Consciente consideraren com a part de la lluita pel control del propi cos i la millora de l'espècie el rebuig del tabac, l'alcohol, les cartes, la pornografia i fins i tot la carn. Aquests valors es difongueren durant els anys vint entre els ateneus populars, les cooperatives obreres i les escoles racionalistes. L'impacte de la publicació és esfereïdor si creiem les dades que indiquen vendes a l'Argentina de prop de 20.000 exemplars i tirades totals de cada número de 70.000. Malgrat tot, la dictadura de Primo de Rivera seguí engarjolant els responsables d'aquestes publicacions.

Durant els anys trenta els anarquistes intensificaren llurs esforços en favor de la generació conscient i la lluita contra les enfermetats venèrees. El Dr. Fèlix Martínez Ibañez propugnà una revolució sexual, que tingué aplicació pràctica en l'aprovació el 1936 de la primera llei d'avortament.

Masjuan defensa que el neomalthusianisme fou un element capdal en la ràpida caiguda de la natalitat que s'albira a la Catalunya del primer terç del segle XX. L'autor apunta l'agosarada hipòtesi que la ràpida caiguda de la taxa de natalitat en els barris obrers fou estimulada per la difusió de les idees i anticonceptius divulgats pels partidaris de la generació conscient. I rescata l'observació d'un poblacionista acèrrim del moment, Severino Aznar, que apuntava a Tarragona com la província més malthusiana d'Espanya, malgrat ésser una zona encara agrària.

La victòria franquista intentà enterrar la majoria de conquestes del proletariat en l'àmbit de la nova moral sexual, però, a l'inrevés del que succeí amb l'urbanisme, la regressió fou només temporal. La pròpia natalitat tornaria a caure, seguint la tendència de la transició demogràfica i les pràctiques proposades pels neo-malthusians esdevindrien generalitzades en el transcurs del segle. Avui són tan normals que sorpren comprovar la lluita esmerçada per a difondre-les.

Masjuan és optimista: no sempre el proto-ecologisme dels pobres perd en el llarg termini. La ciutat orgànica fou derrotada a Catalunya, però tant el Principat com Espanya es compten entre les contrades més neo-malthusianes del món.

Per últim, hi ha un capítol final de l'autor de Sabadell dedicat a seguir les passes d'un altre moviment molt més dispers i minoritari que la generació conscient per que també pot incloure's dintre d'aquests casos d'història dels valors i les lluites ecològiques abans que es difongués l'ecologisme: el que ell anomena el naturisme social. Aquí apunta els casos dels "Amics del Sol" i grups ibèrics com nudistes i biòfils, que creien en la regeneració social a partir del contacte amb el sol, l'aigua i la natura. També ens destaca que ja llavors una branca del naturisme va començar a convertir coses com la macrobiotica o els balnearis en gran negoci.

Els que llegeixin el llibre de Masjuan no només redescobriran el passat sota una llum nova, sinó que (com a bon treball d'investigació) farà sorgir noves preguntes. Algunes d'elles les apunta Joan Martínez Alier, director de la investigació, en el pròleg i cal esperar que no segueixi el silenci sobre el tema, un dels importants del nostre passat. Recordem que la CNT va arribar a tenir 290.000 afiliats a Catalunya en el 1931 (més d'un terç de la població obrera censada).

Com a historiador econòmic, em sorpren que mentre a la Cambridge Economic History of Europe, vol.VIII s'explica la importància del moviment neomalthusià a Suècia (amb protagonisme de l'insigne economista Wicksell), el tema no hagi despertat pràcticament interès a l'estat espanyol. L'Espanya contemporània rarament apareix en els manuals d'història de les idees econòmiques. Una excepció és l'entrada "Anarchism" en el volum The Invisible Hand, pertanyent al The New Palgrave. Dictionary of Economics, editat per en John Eatwell, on se subratlla que l'anarquisme tingué especial arrelament a Espanya, França, Itàlia i Ucraïna. Per què arrelà tan fort l'anarquisme en aquests llocs? Hom podria estar temptat d'interpretar-ho com un tipus de rebel·lió primitiva típica dels països d'industrialització endarrerida. Tanmateix, França mai ha estat un país econòmicament perifèric. A més, l'anarquisme es difongué en els nuclis industrials més dinàmics dels estats on més força tingué i els llibertaris restaren sempre molt oberts al món, tal com ens ratifica el treball de Masjuan. Malgrat que les propostes que feren, entronquen clarament amb les preocupacions de l'ecologisme actual, és sorprenent que ni els llibertaris ni els ecologistes hagin aconseguit convertir-se en una força relevant en l'Estat espanyol. Heus ací un altre interrogant.